LEHEN IL-MALTI

MAĦRUĠ MILL-"GĦAQDA TAL-MALTI" (UNIVERSITÀ)

APRIL 1933] IT-TIELET SENA [Nru 26

GĦALL-MALTIN FUQ KOLLOX IL-LSIEN MALTI

Fit-tieni ktieb tiegħu tal-Grammâtka tal-Malti li ħarġet fl-1845, il-Kanonku Fortunat Panzavecchia, fil-faċċ. 64, kiteb: "Sa issa semmejtilkom fuq il-grammâtka tal-Lsien il-Malti, issa fuq kollox nixtiek inħajjarkom b'qalbi kollha titgħallmu l-lsien tagħna għall-gid tagħkom. Minn għalija, barra milli jiswielkom biex titgħallmu ilsna oħra, għandi fehma qawwija illi jaħbtilkom ukoll għall-aħħar sew biex wieħed ikun jaf aħjar iġib ruħu tajjeb, u sew biex jiġi l-quddiem fis-snajja, fix-xogħol u aktar jinqala' għall-kummerċ. U dan igħiduh l-aqwa għorrief barranin għal-lsien tagħhom; insemmilkom biss biss lil Napione li qalu fil-ktieb tiegħu fuq il-lsien it-taljan. Barra mn'hekk, aħna nixtequh il-lsien tagħna l-Malti jiġi l-quddiem bħala lsien ta' pajjiżna, din il-ħaġa waħda li aħna nistgħu bil-jedd kollu ngħidu li hi tagħna, bla ma tinsab taħt il-ħakma ta' ebda ħadd, u tiswielna biex nżommu ruħna dejjem rabta waħda bejnietna ta' aħwa li aħna."

Meta Dr Ġalanton Vassallo kiteb it-*Tifkira lil Malta*, kollox faħħar li jinsab fil-Gżira tagħna, in-nîr tas-sema, id-dawl tax-xemx li jsaħħan bla ma jxawtek, u jqawwik, il-gid li tati, l-insiġ ta' idejn uliedha msemmi sa minn elfejn sena ilu, il-ħajja u l-benna tal-art bl-għelejjel u s-siġar tagħha tal-frott, il-warda bil-fwieħa tagħha, il-għasel imqar f'isimha, kollox faħħar fiha; baqa', jaħasra! ma semmiex il-lsien tagħha: l-isbaħ u l-aqwa mit-tifkiriet tagħha ta' eluf ta' snin ilu.

Dak li ma għamilx Vassallo, għamlu Patri Magri (faċċ. 138 tal-"Għerf bla miktub tal-Maltin") fejn kiteb:

"Kitbu bosta għorrief li misserijietna avvolja mill-aqwa nies għas-snajja, għall-bini,għall-kummerċ,għal fuq il-baħar, għall-gwerer, għall-għana, għall-għaqal għax-xogħol, ma kenux jinqalgħu għall-kitba ta' ħwejjeġ sbieħ,għax moħħom kien fil-qliegħ. Dan kitbuh għax ma kenux jafu x'fadal fil-lsien Malti u għax bosta mill-kitba tal-Feniċi ntilfet għal kollox. Iżda mindu nsabu l-ittri li kitbu l-Feniċi lis-slaten tal-Eġittu, ħabta tal-1500 sena qabel Kristu Sidna, l-ikbar għorrief tad-dinja ġew jafu li l-Feniċi kienu jiktbu ħlewwa u ġmiel bħal għamla tal-kitba tas-sultan David fis-salmi tiegħu. Bi kliem ieħor, kienu jiktbu mill-isbaħ li qatt inkiteb fid-dinja." Hawn xtaqt inġib kliem David fuq ix-xemx, u mbagħad kliem il-Malti fuq ix-xemx, kif iqassam il-jum u l-ħinijiet tiegħu b'għerf, ħlewwa, benna u ġmiel li ma bħalhom: inġib biss dan, inklelè ntawwal wisq: "Ara u tiegħem: jibda *jbexbex... ħajta dawl..*, *iżernaq* u *jisbaħ... Wara s-sebħ, ix-xemx tagħmel in-nhar*,u nibdew ingħidu *bi-nhar* sakemm hi ma *tgħejbx*. Hadd ma jaf jitkellem fuq id-dawl bħalna." X'għaġeb li Patri Magri (faċċ. 34) jisħon għal "Maltin li għandhom wiċċ imaqdru lsien ommhom!"

Meta l-Maltin, ħabta ta' 500 sena qabel il-Miġja ta' Kristu, kienu *sħab* u jagħmlu mal-Feniċi ta' Kartaġni, kellhom ir-rajj f'idejhom u kellhom il-lsien tagħhom (jekk kemm il-darba ma kienx eqdem ukoll!), jiġifieri l-Malti jgħodd *talanqas* 2500 sena. Patri Magri jrid ifisser li l-lsien il-Malti ġejj mis-Sorija, u li mhux għaġeb li jilħaq il-5000 sena. "Il-għajnejn tal-għorrief tad-dinja huma fuq dan il-għerf; għaliex bih nistgħu nilħqu nifhmu x'kienu jaħsbu, x'kienu jemmnu, x'kienu jgħidu u jagħmlu, eluf ta' snin ilu, dawk in-nies imfaħħra mad-dinja kollha, li aħna l-Maltin, imnissla minnhom" (faċċ. 159).

Annibale Preca bil-"*Malta Cananea*" * miktub aktar minn ħamsin sena ilu (għad li ħareġ fl-1904 bħala *tifkira*

---

* Fl-Istitut Fra Diego tal-Hamrun insabet moħba żgħira ta' dan il-Ktieb b'erba' xelini l-wieħed.

tiegħu, biex xogħol bħal dak ma jintilifx), ried ifisser li l-Malti mhux Feniċju u anqas Lhudi, u la Għarbi jew anqas Sirjak, għad li aktar imil mal-Lhudi tal-Palestina. Napuljun Tagliaferro ħajjru jmur il-quddiem b'dan ix-xogħol, li qamlu lil Preca għaxar snin taħbit il-moħħ. Għorrief taljani bħal Teza, Ignazio Gwidi, de Gubernatis, Lasinjo, Terenzio Pantucci, Dwornick, u l-Kardinal Lavigerie faħħrulu x-xogħol tiegħu. Fortunat Mizzi laħaq ħariġlu fil-*Gazzetta di Malta* l-ewwel seba' kapitli tal-Ktieb tiegħu, imbagħad ħareġ fi ktieb ta' dwar it-800 faċċata fl-istamperija tiegħu: hu u Preca kienu ħbieb ħafna.

Iċ-*Ċiviltà Cattolica* (7 ta' Frar 1903) faħħret il-lsien Malti: "Ħaġa tal-għaġeb kif f'bieb l-Ewropa fis-seklu għoxrin għadhom jinsabu f'fomm in-nies ħrejjef li jfakkruk fit-tagħlim, fil-fehmiet u fl-allat tal-eqdem żmenijiet tas-semin. Nixtiequh ix-xogħol ta' Patri Magri *(Ħrejjef Misserijietna)* li qiegħed joħroġ, jibqa sejjer dejjem il-quddiem b'wiċċ il-ġid biex jingħarfu dejjem ħwejjeġ akbar fuq nisel il-Maltin u nistgħu dejjem iżjed ingħożżu l-lsien il-Malti, li jistħoqqlu kull ġieħ għall-qedem tiegħu u għal għerf li maħżun fih fuq il-ġrajja tal-eqdem żmenijiet."

U mbagħad issib min imaqdar il-lsien il-Malti! Fil-"*Filologo*" (14 ta' Lulju 1840), Dun Salv Cumbo jsemmi fuq kemm imisshom in-nies tax-xogħol, u l-bdiewa jafu jiktbu bil-Malti; fuq kemm jiswielhom biex imorru l-quddiem fis-sengħa tagħhom, u kemm aktar iroddilhom ir-raba' u mhux billi jitgħallmu b'ħafna taħbit ilsien ieħor." U anqas ma jiswielhom għal xejn jekk imbagħad jitilquh nofs ta' trîq, bħalma aktarx jiġri biex jeħduhom fuq ix-xogħol bla ma tgħallmu u la ħaġa u l-anqas oħra! inżid ingħid jien.

Anton Emm. Caruana, fid-daħla tal-"*Vocabolario*" tiegħu (faċċ. 7.) igħid illi l-lsien tagħna l-Malti jiswa biex igħallem lin-nies tax-xogħol id-dmirijiet tagħhom ta' nsara u ta' nies u ssib illi kull nazzjon tfittex titgħallem sewwa l-lsien tal-art tagħha. Barra mn'hekk, il-Malti mhux ilsien ma jafux bih fid-dinja, għaliex dwar il-mija u għoxrin ġens ta' nies jitkellmu lsien għandu ħafna mill-ilsien tagħna u

bħalxejn jistgħu jiftiehmu bejniethom u aħna l-Maltin bil-lsien tagħna nżommu dejjem ruħna marbutin ħaġa waħda mal-eluf il-kbar ta' Maltin imxerrdin mad-dinja.

Kelm'oħra u biżżejjed: Is-Sultan Despwig it-23 ta' Settembru 1739 ħalla legat f'idejn il-Gvern ta' żmienu ta' 195 skud fis-sena biex ta' kull xahar issir priedka f'San Ġwann minn għand Ġiżwita; nistħajjel li kellu fehma ssir *bil-Malti* biex il-Maltin ta' żmienu jifhmuha u jtegħmuha u tkunilhom ta' gid għal ruħhom. Meta snin ilu għaddejt xi xahar l-Arġiel, qalli wieħed qassis franċiż: "Biex isir il-gid tassew, jinħtiġilhom il-Maltin ikollhom hawn qassisin maltin, għaliex għalkemm il-franċiż jitkellmuh, kullħadd iħobb jisma l-kelma t'Alla b'ilsien pajjiżu u jqerr bil-lsien tiegħu.

IS-SUR FONS.